

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг
долзарб муаммолари. -2022. -№ 1(4).
ISSN: 2181-1342 (Online)
<https://scienceproblems.uz>

Филология фанлари

ХОҲИШ – ИСТАК КАТЕГОРИЯСИНИНГ ГРАММАТИК ВА ЛЕКСИК ВОСИТАЛАР ЁРДАМИДА ИФОДАЛАНИШИ

Ташметова Азиза Сагдуллаевна

Чирчиқ Олий танк кўмондонлик муҳандислик билим юрти Тиллар кафедраси
катта ўқитувчиси

ВЫРАЖЕНИЕ КАТЕГОРИИ ЖЕЛАНИЯ С ПОМОЩЬЮ ГРАММАТИЧЕСКИХ И ЛЕКСИЧЕСКИХ СРЕДСТВ

Ташметова Азиза Сагдуллаевна

Старший преподаватель кафедры Языков Чирчикского ВТКИУ

EXPRESSION OF THE CATEGORY OF DESIRE USING GRAMMATICAL AND LEXICAL MEANS

Tashmetova Aziza Sagdullayevna

Chirchik Higher Tank Commanding Engineering School Senior teacher, Department of Languages

Иқтибос келтириш учун / For citation / Для цитирования:

Ташметова А.С. Хоҳиш-истак категориясининг грамматик ва лексик воситалар ёрдамида ифодаланиши // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. – 2022. – № 1 (4). – Б. 52–57.
<https://doi.org/10.47390/B1342142022N6>

Аннотация. Ушбу мақолада инглиз ва ўзбек тилларида хоҳиш - истак маъносини билдирувчи лексик бирликларнинг функционал-семантик майдонини таҳлил этишига ҳаракат қилинди. Ҳозирги инглиз тилида хоҳиш категорияси тил тизимининг лексик, семантик ва морфологик қатламларида ўз ифодасини топиш жараёнлари кенг ёритилди.

Калит сўзлар: грамматик ва лексик воситалар, потенциал-ирреал, синтактик қурилмалар, эргаш гапли қўшма гаплар, ундаш ҳодисаси, микромайдон, имплицит ва эксплицит.

Аннотация. В данной статье предпринята попытка проанализировать функционально-семантическое поле лексических единиц, выражающих значение желания в английском и узбекском

языках. В современном английском языке широко освещен процесс нахождения выражения категории желания в лексическом, семантическом и морфологическом слоях языковой системы.

Ключевые слова: грамматические и лексические средства, потенциально-нереальное, синтаксические устройства, деепричастные союзы, консонантное событие, микрополе, имплицитное и эксплицитное.

Abstract. This article attempts to analyze the functional-semantic field of lexical units expressing the meaning of desire in English and Uzbek. In modern English, the process of finding the expression of the category of desire in the lexical, semantic and morphological layers of the language system is widely covered.

Key words: grammatical and lexical means, potentially unreal, syntactic devices, adverbial conjunctions, consonantal event, microfield, implicit and explicit.

DOI: 10.47390/B1342142022N6

Хоҳиш- истак сўзловчи ёки гап субъектининг борлиқни амалга оширишга бўлган ҳиссий бўялган интилишидир.

Хоҳиш категориясида морфологик, синтактик, лексик ва талаффуз орқали ифода этиш воситаларининг мавжудлиги ва уларнинг ўзаро мустақкам алоқада бўлиши ушбу категорияни таҳлил этишининг нақадар кўпқиррали эканлигини кўрсатади.

Хоҳиш инглиз тилида бир қатор грамматик ва лексик воситалар ёрдамида ифодаланади. Ушбу воситалар Е.В.Гулыга томонидан икки усул ёрдамида умумлаштирилади:

1) феъл шакллари талаффуз ва баъзида лексик-грамматик воситалар билан мужассамликда фаолият юритувчи синтактик структуралар; ушбу синтактик структураларни тўлдириб боровчи луғат таркиби хоҳиш категориясини конкретлаштиради;

2) турли хилдаги гапларда юзага чиқувчи гаплардаги ўрни ва морфологик шаклларига қараб янгиланувчи "want" доминанти билан биргаликдаги «хоҳламоқ» тематик қаторининг лексик бирликлари; [1,80 б.]

Феълларнинг синсемантик табиати хоҳиш объектини конкретлаштирувчи лексика ёрдамида янада аниқлашади.

Хоҳиш категорияси К.Бюллер томонидан киритилган тилнинг уч функцияси билан чамбарчас боғлиқдир. [2,107 б.] Хоҳиш категориясининг ўзига хослиги бу уч функция (экспрессия, мурожаат ва маълум қилиш)нинг ҳаммасини бажара олиш қобилиятида намоён бўлади. У ёки бу функциянинг бошқаларига нисбатан устунлиги хоҳишни ифода этиш усулига боғлиқ. Агар ифода ва мурожаат функциялари устунлик қилса, сўзловчи синтактик қурилмалардан фойдаланади. Хоҳиш сўзловчидан чиқиб адресатга, бошқа шахсга (предметга)

ёки сўзловчининг ўзига қаратилади. Хоҳишни амалга оширувчи асосий синтактик усткурма бўлиб эргаш гапли кўшма гаплар хизмат қилади.

1) *If you wanted to be exact, it was a decimal that went on and on forever without repeating the pattern of numbers (C.S).*

2) *If I were you, I would work hard in order to submit all the papers on time.*

Ушбу стандартлашган курилмаларнинг доимий белгилари бўлиб қуйидагилар кўзга ташланади:

1) *if* боғловчиси;

2) замондаги оппозиция, яъни, эргаш гап бош гапга нисбатан ўтган замонда;

3) *would, should* ёрдамчи сўзлари агар эргаш гап ўтган замонда бўлса ва *will, shall* агар эргаш гап ҳозирги замонда бўлса.

Е.В.Гулига хоҳиш истакни қуйидаги гуруҳларга ажратади:

1) умумий характердаги хоҳиш, истак;

2) ҳозирги замонга қаратилган хоҳиш;

3) келаси замонга қаратилган хоҳиш;

4) ўтган замонга қаратилган хоҳиш.

Шу билан бирга, у потенциаллик (хоҳишнинг асосий хусусиятларидан бири) ва ўтган замон ўзаро боғлиқ эмас деб ҳисоблайди, шунинг учун ўтган замонга қаратилган хоҳишни бажариб бўлмайдиган дейди ва бундай хоҳишни ирреал хоҳиш деб номлайди. [1,186 б.]

Майлнинг морфологик шакллари потенциал-ирреал модалликни ифода этганлиги ва потенциал-ирреал хоҳишни амалга ошириш учун синтактик курилмалар зарурлиги сабабли хоҳиш синтактик категория сифатида қаралади.

Юқорида келтирилган иккинчи гапнинг биринчи шахсда бўлган ҳолатида хоҳиш ўзидан чиқаётган сўзловчи ва гапнинг субъекти бир-бирига мос тушади. Эргаш гапли кўшма гапларда ифодалаш функцияси устунлик қилади ва бу функция хис-хаяжонли интонация ёрдамида кучайтирилади. Маълум қилиш функцияси эргаш гапли кўшма гапларда яширин тарзда иштирок этади: одатда бу каби гапларда борлиқнинг ё содир бўлмаган (2-мисол), ё, балки энди содир бўладиган хусусияти ҳақида маълум қилинади. Баъзида ирреал-потенциал хоҳиш, истак нореал шарт-шароитга мос келади, бу эса ушбу маънолар бир-бирини тўлдиришидан далолат беради.

Хоҳиш маъносини ифода этувчи синтактик курилмаларни ўрганишда хоҳиш билан узвий боғланган ундаш ходисаси эътибор марказида қолади. Бу икки мазмун (хоҳиш ва ундаш)нинг ўзаро боғлиқликни Е.В.Гулмга таҳлил этганида К.Бругманнинг баъзи фикрларини диққатга молик деб топади. Унга кўра «Тингловчи учун, албатта, хоҳиш ва ундаш ўртасидаги чегара кўп ҳолларда

фарқланмай қолади, кўзга ташланмайди». Бунга кўшимча сифатида Е.В.Гулыга «ҳар бир ундашда хоҳиш ва унга кўшимча равишда ундаш амалга оширилиши учун талаб ва илтимос катнашади», деб хисоблайди. Хоҳиш мазмунини ифодаловчи гаплардаги ундашни ифода этиш жараёнида мажбурий равишда адресатга мурожаат этилиши факультативдир. [3,14 б.]

Морфологик шакл нафақат бу икки ўзаро боғланган мазмунни, балки ўзлаштирма нутқни ҳам фарқлаш қобилиятига эга эмас. Ўзлаштирма нутқни ажратиш учун ўз таркибига феълни киритган контекст хизмат қилади. Хоҳиш ва ундаш маъноларини фарқлашда ҳал қилувчи ўринни гапни тўлдирувчи лексик қисм хизмат қилади. Ушбу қонуниятни Н.И.Филичева немис тилидаги истак майлини таҳлил қилиш жараёнида келтириб ўтганлигига қарамай, ушбу ҳодиса немис тили билан бир гуруҳга кирувчи инглиз тилида ҳам кузатилади.

Ундаш ва хоҳиш, истак маъноларининг бир-бирига яқинлиги ундашни ифода этишнинг умумий ва ўзига ҳос шакли бўлмиш императив хоҳиш, истакни билдириши учун имкон яратади. Бу ерда ҳам аниқлаштириш функциясини феъл-кесим ва от-эга ўйнайди. Такқослаб кўрайлик:

Be ready! Be awake! Be honest (ундаш)

Be healthy! Be happy! (хоҳиш, истак, тилак)

Бу икки қурилма бир хил қурилишга эга бўлиш билан бирга мурожаат этишнинг бир хил функциясига ҳам эга. Императив ва ўтган замоннинг ўзаро мослашмаслиги туфайли буйруқ шаклидаги хоҳиш, истак ҳозирги ва келаси замонларга қаратилган бўлади.

Хоҳиш ундаш сингари бир таркибли инфинитив гапларда амалга ошади. Бу икки қурилмадаги мазмунларнинг фарқланиши, биринчи навбатда интонация воситасида содир бўлади. Хоҳиш ва ундашни ифодаловчи қурилмаларнинг фаолият майдони ҳам турличадир.

Ундаш кўчма нутқда фойдаланилади, у буйруқ йўналтирилган адресатнинг аниқлаштирилмаганлиги учун категориал хусусиятга эга. Инфинитив гаплар воситасида ифода этиладиган хоҳиш маъноси шахссиз кўчма нутқ орқали ўй-хаёллари ифода этилувчи шахсдан келиб чиқади.

Қатъий буйруқ ва турли даражадаги хоҳиш маънолари ўзаро номутаносиб бўлиб чиқади ва ушбу ҳолда фойдаланилиш усуллари бўйича аниқ фарқланади. Бу икки тушунчанинг функцияси ҳам турличадир: ундашни ифода этишда мурожаат функцияси амалга оширилади, хоҳиш маъноси ифода этилганида - экспрессия (ифода қилиш) функцияси.

Тадқиқотимизнинг ушбу босқичида "хоҳиш" деб биз томондан номланган функционал-семантик майдонини таҳлил этишга ҳаракат қилинди. Ҳозирги инглиз тилида хоҳиш категорияси тил тизимининг лексик, семантик ва

морфологик қатламларида ўз ифодасини топади. Хоҳиш, истак, интилишни ифодаловчи тил восталарини семантик реляцион майдон доирасида жойлаштириш мумкин. Бунда доминанта принципини қўллаш мақсадга мувофиқдир. Майдоннинг доминантасини ҳисобга олиб майдоннинг периферияси ва унинг ичида икки микромайдонни ажратиш тўғри деб топилди. Ушбу икки микромайдон хоҳишни имплицит ва эксплицит тарзда ифодалайди.

Имплицит (яширин) микромайдон устқурмаларида хоҳишни ифодаловчи шакл шундай хусусиятга эгаки, хоҳиш ҳиссиёти гўёки ўзининг хусусияти сабаб бошқа мазмун ичига яширилган.

Майдон бирликлари учун ишлаб чиқилган таърифлардан келиб чиққан ҳолда ҳар икки микромайдоннинг доминантлари ажратилади. Бу доминантлар:

- 1) хоҳиш маъносини ифодалашга ва уни нутқда белгилашга мослашган бўлади;
- 2) хоҳиш йўналтирилган предмет ва ҳодисани тўла ифодалайди;
- 3) тилда мунтазам ишлатилади.

Хоҳиш семаси эксплицит (очиқ) тарзда ифодаланган микромайдоннинг доминантаси бўлиб эргашган гаплар каби қурилмалар катнашади. Бунда эргашган қисмида хоҳишнинг объекти ифодаланса, бош қисмида хоҳиш ҳиссиётининг ўзи акс этади. Хоҳишнинг табиати ва ҳиссий бўялганлик даражаси феълнинг семантикаси билан белгиланади. Масалан,

// they wanted to communicate with us , they would make it easy for us (C.Sagan).

I, for example, have a want to understand what the meaning of this signal is...(CS)

Хоҳиш мазмуни фақатгина феъллар ва фақатгина эргаш гапли қурилмалар асосида эксплицит тарзда шаклланади деб эътироф этиш нотўғри бўлар эди. Зеро, ушбу маъно феъллар каторида отлар, сифатлар ва равишлар билан ҳам ифодаланиши мумкин ва гаплар эргашган гаплардан бошқа турда ҳам кўп учрайди. *Many of us have wants Mr. Kitz. (CS)*

With deliberate composure, Ellie left the assembled group crowded around the consoles and returned to her office. (CS)

Хоҳишни акс этувчи имплицит микромайдонда хоҳиш ҳиссиёти ва баъзи ҳолларда унинг объекти яширин тарзда ифодаланган бўлади ва мазмуни ўз аниқлигини атрофдаги вербал контекст ҳисобга олинганида топади. Микромайдон доминанти бўлиб "хоҳиш" маъносини яширин ҳолда, маъносининг фақатгина баъзи элементлари асосида ифодаловчи бирликлар ташкил этади.

I don 't mean to toot my own horn, but I take a lot of credit for what you have done. (CS)

It's probably nothing? But we have a bogey here and wonder if you could just check it for us. (CS)

All he is asking is to talk about it with us first. (CS)

Хохиш маъносини имплицит тарзда ифодалашнинг синтактик усулларида бири сифатида, бизнинг назаримизда, истак майли шакллари катнашади:

I'll let you if you promise to call me right after. (CS)

If we succeed, we'll have changed the history of our species (CS)

Инглиз тилидаги хохиш категориясини бир қатор грамматик ва лексик воситалар ёрдамида ифодаланишини таҳлил этиш жараёнида, инглиз тилидаги хохиш-истак категорияси морфологик, грамматик, синтактик, лексик ва талаффуз орқали ифода этиш воситаларининг мавжудлиги ва уларнинг ўзаро мустаҳкам алоқада эканлиги аниқланди.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. - М., 1966.
2. Натанзон Е.А. Косвенное наклонение и модальные глаголы в английском языке. - М.: Международные отношения, 1968.
3. Хлебникова И. Сослагательное наклонение в современном английском языке.- М.: Учпедгиз, 1958.
4. Berk LM. English syntax: from word to discourse. - New York: Oxford University Press, 1999.
5. G. Vallens. The pattern of English.- London: Andre Deutch Ltd., 1956
6. Гальперин И.Р. Англо-русский словарь. В 2-х томах. – М.,1972.
7. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. – London, 2008.
8. <http://www.ceafinney.com/subiunctive/experts.html>.